

УДК 81'42:[811.161.3:81'367.625]

**СУБСТАНТЫЎНЫЯ ДЭСТРУКТЫЎНЫЯ НАЙМЕННІ Ў
БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ**

В.Д. Старычонок, *доктар філалагічных навук, прафесар, дэкан
філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
ўніверсітэта імя Максіма Танка'*

У артыкуле разглядаюцца субстантыўныя дэструктыўныя найменні. Вылучаюцца пяць груп намінацый, у якіх рэпрэзентуюцца разбуральныя і знішчальныя дзеянні, працэсы і іх вынікі, месцы іх ажыццяўлення, удзельнікі (выканаўцы) такіх працэсаў, а таксама прылады і інструменты, што каўзуюць дэструктыўныя падзеі. Характарызуюцца другасныя дэструктыўныя лексіка-семантычныя варыянты, якія ўтвораны ў выніку семантычнай дэрывацыі і выкарыстоўваюцца для выражэння псіхічнага і фізічнага стану чалавека, розных аспектаў яго жыццядзейнасці.

Ключавыя словы: назоўнік, найменне, дэструктыўнасць, метафара, другасная намінацыя, семантычная дэрывацыя.

UDC 81'42:[811.161.3:81'367.625]

**SUBSTANTIVE DESTRUCTIVE NOUNS IN THE BELARUSIAN
LANGUAGE**

V.D. Starychonak, *doctor of philological sciences, professor, dean of the
Faculty of Philology of the Belarusian State Pedagogical University named after
Maxim Tank*

The article deals with substantive destructive nouns. Five groups of nominations are selected, which represent destructive and exterminatory actions, processes and their results, places of their implementation, participants (executors) of such processes, as well as devices and tools that cause destructive events. Secondary destructive lexical-semantic options are characterized, which are formed as a result of semantic derivation and are used to express the mental and physical state of a person, various aspects of his life.

Key words: noun, naming unit, destructiveness, metaphor, secondary nomination, semantic derivation.

Значны пласт беларускай лексічнай сістэмы прадстаўлены дэструктыўнымі намінацыямі, актыўнасць выкарыстання якіх узрасла ў сувязі з узмацненнем дэструктыўных працэсаў у жыцці грамадства (ваеннымі канфліктамі, «гандлёвымі» войнамі, узмацненнем тэрарыстычных дзеянняў, рознымі катаклізмамі сацыяльнага характару, каронавірусам і інш.). Субстантывы *дэструкцыя*, *дэструктыўнасць* (лац. *destructio* ‘разбурэнне’) шырока выкарыстоўваюцца ў розных мовах з інварыянтным значэннем ‘парушэнне, разбурэнне’. У слоўнікавых дэфініцыях гэта значэнне канкрэтызуецца, удакладняецца і акрэсліваецца ў наступных варыянтах: а) ‘парушэнне або разбурэнне нармальнай структуры чаго-небудзь’; б) ‘члянэнне, разбурэнне, змяненне, дэфармацыя якіх-небудзь аб’ектаў і, як вынік дэструкцыі, знішчэнне’; в) ‘любая змена структуры чаго-небудзь пад уздзеяннем розных сіл (механічных, фізічных і т. п.) і немагчымасць выканання аб’ектам ранейшых функцый’; г) разбурэнне аб’екта пад уздзеяннем тэмпературы, хімічных элементаў, мікрабіялагічных аб’ектаў, прыродных з’яў, амартызацыі’.

Пад дэструкцыяй у шырокім яе сэнсавым нападзенні традыцыйна разумеецца працэс, накіраваны на ператварэнне складанай структуры ў простую, рух ад разнастайнасці да аднастайнасці, ад жыцця да смерці, анігіляцыі [1, с. 58]. Дэструктыўнасць у яе розных выяўленнях часцей за ўсё рэпрэзентуецца дзеясловамі, назоўнікамі, прыметнікамі і іншымі лексіка-граматычнымі разрадамі слоў, кожны з якіх характарызуецца агульнымі і спецыфічнымі рысамі. Дзеяслоў, напрыклад, утрымлівае ў сваёй структуры акцыянальныя семы дзейнасці, каўзатыўнасці, выніковасці. Прыметнікі спалучаюць семантыку дэструктыўнасці з катэгарыяльным значэннем квалітатыўнасці (“прыметнікавасці”) і выконваюць атрыбутыўна-дэструктыўную функцыю пры імені або дзеяслове. Назоўнікі прадстаўляюць

сітуацыю разбурэння «апрэдмечана» і выконваць аргументную (актантную) функцыю.

У субстантыўным дэструктыўным кантынууме беларускай мовы налічваецца звыш 100 лексічных адзінак, якія выражаюць розныя па семантыцы сутнасці катэгорыі дэструктыўнасці. Вылучаецца 5 асноўны груп намінацый, у якіх рэпрэзентуюцца разбуральныя і знішчальныя дзеянні, працэсы і іх вынікі, месцы іх ажыццяўлення, удзельнікі (выканаўцы) такіх працэсаў, а таксама прылады і інструменты, што каўзуюць дэструктыўныя падзеі.

1. Дэструктыўныя назоўнікі са значэннем розных разбуральных дзеянняў і працэсаў абазначаюць:

а) знішчэнне, разбурэнне, спыненне існавання каго-, чаго-небудзь: *спусташэнне* ‘руйнаванне, разбурэнне, нанясенне матэрыяльных страт’, *разбурэнне* ‘пашкоджанне, ператварэнне ў руіны’, *знішчэнне* ‘спыненне існавання каго-, чаго-небудзь’, *крушэнне* ‘катастрофа поезда, судна і пад.; крах, гібель’, *ліквідацыя* ‘спыненне існавання каго-, чаго-небудзь’;

б) ваенныя дзеянні: *атака* ‘імклівы напад на пазіцыі праціўніка’, *контратака* ‘сустрэчная атака, якую арганізоўваюць з мэтай адбіць наступленне ворага або перайсці ў наступленне самім’, *бой* ‘узброенае сутыкненне, бітва’, *баталія* ‘бітва, бой’, *вайна* ‘узброеная барацьба’, *навала*, *нашэсце* ‘напад ворага’, *штурм* ‘рашучая атака ўмацавання, крэпасці’, *прыступ* ‘атака, штурм’, *змаганне* ‘барацьба, супраціўленне са зброяй у руках’, *бамбардзіроўка* ‘абстрэльванне з артылерыйскіх гармат або скідванне з самалёта бомбы на каго-, што-небудзь’, *бамбёжка* ‘атака з паветра, скідванне бомбаў’, *рэванш* ‘барацьба з мэтай узяць верх над ранейшым пераможцам’;

в) спыненне жыццядзейнасці, смерць, гібель: *смерць* ‘спыненне існавання чалавека ці жывёліны, гібель’, *скон*, *скананне* ‘смерць’, *гібель*, *пагібель* ‘смерць, поўнае разбурэнне, спыненне існавання (пры катастрофе, бедстве, наўмысным знішчэнні і пад.)’, *расстрэл* ‘смяротная кара, якая

чыніцца выстралам з агнястрэльнай зброі’, *забойства* ‘злачыннае пазбаўленне жыцця каго-небудзь’;

г) фізічнае пашкоджанне, раненне: *рана* ‘пашкоджанне тканак жывога арганізма’, *траўма* ‘пашкоджанне органа, тканкі знешнім уздзеяннем’, *калецтва*, *калечанне* ‘пашкоджанне арганізма, знявечанне’, *ампутацыя* ‘адсячэнне, адняцце якога-небудзь органа (звычайна канцавога) пры дапамозе хірургічнай аперацыі’, *нявечанне* ‘нанясенне фізічных пашкоджанняў’.

2. Субстантывы, якія выступаюць у значэнні рэальных ці магчымых выканаўцаў (удзельнікаў, актанатаў) дзеянняў і сітуацый. У гэтай групе вылучаюцца назвы асоб з яркай пеяратыўнай канатацыяй: *інтэрвент* ‘удзельнік або арганізатар інтэрвенцыі’, *акупант* ‘захопнік’, *забойца* ‘той, хто ўчыніў забойства’, *заваёўнік* ‘той, хто заваёўвае што-небудзь’, *захопнік* ‘заваёўнік’, *драпежнік* ‘чужаземны захопнік’, *прыгнятальнік* ‘той, хто прыгнятае, эксплуатае’, *гвалтаўнік* ‘рабаўнік’, *самран* ‘дэспат, тыран’, *людоед* ‘чалавек-забойца’, *галаварэз* ‘забойца’, *кат* ‘чалавек, які прыводзіць у выкананне смяротны прыгавор’, *бандыт* ‘разбойнік, грабежнік’, *баявік* ‘член тэрарыстычнай групы эсэраў’, *узрыўнік* ‘спецыяліст па ўзрывах’.

Да гэтай групы прымыкаюць назоўнікі са значэннем жывёл, якія выкарыстоўваюцца ў сваіх другасных ЛСВ і вобразна, экспрэсіўна і ацэначна характарызуюць чалавека. Выкарыстоўваючы шырокі вобразна-асацыятыўны патэнцыял слова, субстантывы праецыруюць якасці і ўласцівасці жывёл на чалавека і ў большасці выпадкаў носяць пеяратыўны, зневажальны характар. Злыя, жорсткія, прагныя людзі, а таксама ворагі могуць атаясамлівацца з вужамі, гадамі, гадзюкамі, га’дзінамі, п’яўкамі, ваўкамі, сабакамі, драпежнікамі, трутнямі, груганамі і інш.: *І сілай не раз апаследкі Ссуць п’яўкі, вужы з бедака* (Я. Купала); *Няма апраўдання гадам, Што поўзаюць па зямлі* (П. Марціновіч); *Час настаў, луні гадзюкаў! Долю сам сабе ты куй!* (С. Новік-Пяюн); *Гора вам, гора! Калі вы .. не растопчаце лютую гадзіну ў час* (М. Танк); *Беларускі народ не пакорны і лагодны. З ваўкамі ён умее*

гаварыць па-воўчы (Я. Купала); *Я і ведаў, што ён [Аўхім] тым кончыць*. *Сабаку сабачая смерць* (Б. Сачанка); *Жывіцца цела нашым годзе Усім трутнём і груганом!* (Я. Купала); *“Гад, звер, псіна, гніда, змей падкалодны, скула паршывая, навесіць бы цябе на асіне,” — караў цяпер сябе Халікаў, успомніўшы тое паскудства* (В. Хомчанка); *Драпежнік! На што зганьбіў род людскі? Гніда! Ці ёсць табе апраўданне?* (У. Ліпскі); *Таму і трэба рабіць так, каб такому сабаку нідзе ходу не было і каб людзі без усякіх сабак маглі жыць свабодна* (Я. Лецка); *Шакалаў подлых за мяжой арда І ўласныя гіены — марадзёры* (У. Паўлаў); *Безумоўна, фашысты — нелюдзі, звяры* (І. Шамякін); *Гітлераўскія драпежнікі вялі свой зварыны паход, захапляючы чужыя прасторы* (М. Машара); *І ў Караліне не аднаго ўжо чалавека схпілі чорныя крумкачы* (Р. Сабаленка).

3. Субстантыўны кантынум уключае назоўнікі, якія абазначаюць прылады, інструменты, што каўзуюць дэструктыўныя падзеі. У якасці такіх інструментаў (сродкаў) выканання дзеяння выступаюць назоўнікі са значэннем:

а) зброі і ўзбраення: *аўтамат* ‘від ручной аўтаматычнай зброі’, *ружжэ* ‘ручная агнястрэльная зброя з доўгім ненаразным ствалом’, *кулямёт* ‘аўтаматычная скарастрэльная зброя’, *гармата* ‘пушка’, *зенітка* ‘зенітная гармата’, *браўнінг* ‘аўтаматычны пісталет’. Групу назоўнікавых намінацый прадстаўляюць некаторыя назвы старадаўняй зброі: *дзіда* ‘старадаўняя калючая зброя’, *піка* ‘зброя ў выглядзе дрэўка з вострым металічным наканечнікам’, *кап’ё* ‘даўнейшая калючая або кідальная зброя ў форме доўгага дрэўка з металічным наканечнікам’;

б) снарадаў і выбуховых рэчываў: *бомба* ‘авіяцыйны выбуховы снарад’, *міна* ‘снарад з выбухным рэчывам’, *снарад* ‘від боепрыпасаў для стральбы з гармат’, *фугас* ‘зарад выбуховага рэчыва; бомба з такім зарадам’, *дынаміт* ‘выбуховае рэчыва’, *куля* ‘невялікі свінцовы прадаўгаваты снарад’;

в) халоднай зброі: *штык* ‘халолная калючая зброя ў выглядзе вялікага нажа’, *шабля* ‘халодная зброя з выгнутым клінком і адным лязом’, *шпага* ‘халодная калючая зброя з вузкім доўгім клінком’;

г) прылад працы, інструментаў, бізуноў, арапнікаў: *сякера*, *тапор* ‘прылада ў выглядзе насаджанага на тапарышча кліна з лязом з аднаго боку і абухом з другога’, *нож* ‘прылада для рэзання, якая складаецца з нажа і ручкі’, *піла* ‘інструмент з заостранымі зубамі для разразання дрэва’, *бізун* ‘плечены з раменных палосак арапнік або пуга’, *нагайка* ‘кароткі раменны плечены бізун’, *пуга* ‘прымацаваны да пугаўя кавалак вяроўкі або сырамяці, якім паганяюць жывёлу’.

4. У групу найменняў месцаў, дзе адбываюцца дэструктыўныя падзеі, факты, сітуацыі, уключаюцца наступныя лакатывы: *бойня* ‘прадпрыемства, дзе забіваюць жывёлу на мяса’; *вайна* з масавым знішчэннем людзей’, *галгофа* ‘месца паблізу Іерусаліма, дзе быў распяты Хрыстос ; месца пакут і нягод’, *катоўня* ‘месца допыту і катавання арыштаваных у фашысцкіх і жандармскіх установах’, *засценак* ‘месца жорсткіх катаванняў у час следства і допыту’, *некла* ‘паводле рэлігійных уяўленняў – месца, дзе церпяць вечныя пакуты душы памёршых грэшнікаў; месца, дзе адбываюцца небяспечныя, жахлівыя падзеі’, *плаха* ‘калода, памост, дзе адбывалася пакаранне смерцю’, *эшафот* ‘памост для пакарання смерцю’.

5. Група са значэннем вынікаў дэструктыўнай дзейнасці нешматлікая: *папялішча*, *пажарышча* ‘месца, дзе быў пажар’, *руіны* ‘рэшткі разбуранага збудавання, паселішча’. Некаторыя з іх характарызуюцца сінкрэтычнай семантыкай і ў сэнсавых структурах выяўляюць значэнне працэсу, дзеяння і яго выніку: *разгром* ‘дзеянне паводле значэння дзеяслова *разграміць*; сляды, вынік гэтага дзеяння’, *разбурэнне* ‘пашкоджанне, разбурэнне; вынікі такога пашкоджання’.

Многія дэструктыўныя субстантывы характарызуюцца глыбокім сэнсавым патэнцыялам і здольнасцю ўтвараць другасныя ЛСВ, пераносячы частку дэструктыўнай семантыкі на недэструктыўныя сферы. Такія ЛСВ

з'яўляюцца вынікам семантычнай дэрывацыі, пераасэнсаваннем зыходнай дэструктыўнай адзінкі на аснове яе двухпланавасці – адначасовым указаннем на два суб'екты: асноўны (тое, што параўноўваецца) і дапаможны (тое, з чым параўноўваецца, атаясамліваецца па пэўных прыметах, падабенствах). Другасныя дэструктыўныя ЛСВ выкарыстоўваюцца для выражэння псіхічнага і фізічнага стану чалавека, розных аспектаў яго жыццядзейнасці, а таксама ўключаюцца ў сферу квантытатывых, акцыянальных, вонкавападабенчых, гукавых і іншых метафар.

Метафарызацыі даволі рэгулярна падвяргаюцца найменні дзеянняў вайсковых груп і тэхнікі, ваенных аперацый, якія атаясамліваюцца з дзеяннямі людзей у мірных умовах працы, з адносінамі паміж людзьмі: *атака* 'рашучы наступ у спрэчцы, у гульні і інш. '; *баталія* 'бурная сварка, бойка'; *бітва* 'бойка, сутычка'; *бой* 'спаборніцтва, сутычка'; *вайна* 'спрэчка, разлад, бойка'; *дыверсія* 'правакацыйны ўчынак'; *манеўр* 'прыём з мэтай ашукаць, перахітрыць каго-небудзь'; *штурм* 'рашучы, актыўны наступ з мэтай авалодання, асваення': *Калі ён пайшоў, акрабатка павяла на Анюту атаку* (А. Асіпенка); *Учора трохі кепска атрымалася. Прымусяць вас быць сведкам сямейнай баталіі* (Л. Арабей); *Бабы смяюцца, жартуюць і гавораць аб учарашняй бітве Драздоў і Дзятлоў* (З. Бядуля); *І не падумаў таго, што з прычыны гэтай дрэбязі дзевядзецца яму трымаць бой з бухгалтарам* (М. Ракітны); *Адны нервы, адна вайна з гэтымі шафяругамі-разбойнікамі* (М. Ракітны); *То ён у пана Ядкі парабкам зробіцца і там учыніць дыверсію, то ўладкуецца лесніком у бургамістра і там пасее буру* (А. Бялёвіч); *Ён хітра жмурыць зоркія вочы, пачынае з абыходнага манеўра* (А. Васілевіч); *Язда [у тралейбусах] дасветнаю парою спрошчана: Ні штурмаў у дзвярах, ні таўкатні* (М. Калачынскі).

Прыкладна такая ж па семантыцы рэцыпіентная сфера выяўляецца ў субстантываў *перастрэлка, страляніна, сутычка, паядынак, дуэль*, дзе ўвага канцэнтруецца на міжасобасных адносінах з актуалізацыяй сем 'гук, гучанне, гул' і ўтварэнні сінкрэтычных ЛСВ 'сварка', 'лаянка, спрэчка': *Усе*

грымнулі рогатам: планёрка пачыналася, быццам па рытуалу, – *перастрэлкай* паміж галоўным інжынерам і галоўным бухгалтарам (А. Кудравец); *А [Мар’яна] без затрымкі пускала ў ход сваю стралініну*: «*Бо ці ж няпраўду я кажу? Я ж цэлыя атрады карміла, даглядала...*» (П. Пестрак); *Гэта быў першы выпадак адкрытай сутычкі Карызны з Зеленюком* (М. Зарэцкі); *Паміж сумленнем і каханнем нават паядынак адбыўся. Перамагло каханне* (М. Лазуркін); *Цікава, чым кончыцца гэта слоўная дуэль?* (А. Харкевіч).

У працэс метафарызацыі могуць уключацца назоўнікі з прадметным значэннем, у структуры якіх акцыянальнасць удакладняецца функцыянальнай прыметай. Так, функцыі ‘сцісканне’, ‘захопліванне’, ‘схопліванне’, уласцівыя *абцугам, аковам, кайданам, ціскам, пастцы і сілу*, сталі вызначальнымі для іх перанясення на дзеянні, што скоўваюць, абмяжоўваюць дзейнасць чалавека, пазбаўляюць яго волі, свабоды: *З народаў скінуты аковы, Жыцця народ сам гаспад* (А. Астрэйка); *Кавалёва добра ведала, як цяжка жанчыне вырвацца з абцугоў хатніх клопатаў* (І. Дуброўскі); *Няма яшчэ такіх кайданаў, Каб закаваць людское сэрца* (П. Глебка); *Сёння прагнуўся ў цісках самотнасці і тугі* (К. Кірэенка); *Вы трапілі ў пастку кватэр з густым павуціннем маўчання* (М. Дукса); *Шкадую, што дурнем быў. Сям’ю загубіў і сам у сіло трапіў* (М. Ткачоў).

Другасныя ЛСВ полісемантаў *аковы, кайданы* таксама ўключаюцца ў сферы дзейнасці прыродных з’яў і ўказваюць на пазбаўленне рухомасці ў воднай плыні ў выніку скоўвання ледзянога покрыва ракі ці возера: *Дыск сонца можа на паўгода Замарозіць подыхам сваім І зноў вызваліць з аковаў лёду* (М. Танк); *Маўкліва прыме кволя аковы Пахмурая стамлёная рака* (Г. Бураўкін); *Шчэ Нёман лёдам закаваны... Ды ўжо яе, зімы, кайданы Ірве магутны крыгалом* (А. Камароўскі); *Ад ракі, якая яшчэ не паспела паскідаць свае зімовыя кайданы, цягнуліся касмылі туману* (С. Кухараў).

У формулу метафарычнага пераасэнсавання па вонкавым падабенстве рэалій уключаюцца найменні халоднай зброі (*меч, шабля, штык, шпага*), а

таксама дзеючай арміі, ваенных злучэнняў, атрадаў (*фронт, флатылія, авіяцыя*). Амаль ва ўсіх выпадках гэта падабенства выразна выяўляецца ў дэфініцыях слоўнікавых артыкулаў, якія адсылаюць вытворныя ЛСВ да зыходных указаннімі тыпу «тое, што падобна на. ...», «тое, што па форме нагадвае...»: *Кусты агавы на сухой камяністай глебе выставілі наперад свае калючыя мячы* (В. Вольскі); *Узнялі два пражэктары Ў неба сівыя мячы* (П. Панчанка); *Зялёныя шаблі аеру На сажалках вецер згінае* (В. Гардзей); *Штыкамі ледзяшоў драконіца прыдашак* (К. Камейша); *Узнімаюцца шпагі антэн Над маёй салаўінаю вёскай* (В. Сідарэнка); *На павароце нас сустракаў фронт маладых таполяў* (У. Клімовіч); *Флатылія крыг выходзіць на парад На цёмна-сінім вадзяным абрусе* (П. Панчанка); *Дух захоплівае аж — авіяцыі стрыжынай Найвышэйшы пілатаж* (Х. Гурыновіч).

У вектар квантытатыўнай (лац. *quantitativus* 'колькасны') семантызацыі ўключаюцца дэструктыўныя субстантывы *армія, атрад, арда, полк, гвардыя, эскадрылля*, якія засноўваюцца на колькасным падабенстве і атаясамліванні вайсковых адзінак, полчышчаў з групамі людзей, калектывам, птушкамі, жывёламі і інш. Распаўсюджанымі з'яўляюцца структуры з актуалізаванай семай 'многа, вялікая колькасць чаго-, каго-небудзь': *Цэлая армія крытыкаў (а сярод іх і некалі смелыя, ваяўнічыя) ужо даўно нікога і нічога не крытыкуе* (Н. Гілевіч); *Тут ствараецца армія майстроў-будаўнікоў, тут людзі шукаюць лепшых метадаў работы* (У. Краўчанка); *На раллю З усіх бакоў Зляцела армія шпакоў* (У. Скарынкін); *У нашай рэспубліцы працуе вялікі атрад настаўнікаў* (Р. Шкраба); *Вецер скокнуў з гор-грамадаў, Быцам злосны камандзір, Хмараў цэлыя атрады Б'е, ганяе ўдоўж і ўшыр* (С. Новік-Пяюн); *Пасля дажджу з ардой вясковаю Не бегаў я ручай прудзіць, Баяўся ў неба васільковае Нагамі босымі ступіць* (Х. Чэрня); *Стаяць палкі баравікоў; дрыжыць басок чмяліны* (А. Вялюгін); *Пеўчая гвардыя парасыпалася ў голлі, першую зелень вітае і крыкам, і світам* (М. Дукса); *Эскадрыллямі буслы З немаўлятамі у дзюбах — Бессмяротнасці паслы* (А. Грачанікаў); *Ля берага ў праменні сонца грэюцца эскадрыллі маленькіх рыбак* (А. Карпюк).

У сэнсавых структурах назоўнікаў *навала*, *нашэсце* побач з квантататыўным маркерам змяшчаюцца дадатковыя семы ‘моц, сіла’: *Мы ўжо клясці хацелі восень І чорную навалу хмар* (П. Панчанка); *Яе [восені] агністая навала* *Такой раптоўнаю была* (М. Мятліцкі); *У горадзе – восаў рахманых нашэсце* (В. Гардзей); *Усё ў адным трывожна-гордым гуле: Нашэсце птушак, думак і віны* (Я. Янішчыц).

Метафары з агульнай семантыкай ‘цяжкі душэўны стан, боль, маральныя пакуты’ засведчаны ў назоўнікаў *рана*, *разлом*, *катарга*: *Напамінак аб каханні крануў свежую рану* (І. Шамякін); *Як жа расказаць такое людзям, адкрыць перад імі рану сваёй душы?* (М. Ваданосаў); *У рэдакцыі ніхто не ведаў пра душэўны разлом* *Круглова* (Р. Сабаленка); *У маёй душы намеціўся разлом* (М. Віняцкі); *Я адмалю свае грахі На доўгай катарзе бяссоннай* (З. Марозаў). Семантыка дэструктыўных полісемантаў *траўма*, *калецтва* накіравана на выяўленне псіхічнага стану чалавека, нервовае ўзбуджэнне, маральнае нявечанне: *У наклоннікаў джаза Алёша не раз заўважаў нават псіхічную траўму* (В. Вітка); *Ласкавасць ад усяго свету, а не ад аднаго толькі чалавека выратуе дзіцячую душу ад псіхалагічнага калецтва* (К. Чорны).

У сэнсавых структурах субстантываў *выбух*, *узрыў*, *прыступ* актуалізуюцца дадатковыя семы ‘раптоўнасць праяўлення якога-небудзь пачуцця, дзеяння’, ‘моц, сіла’: *Людскога гневу выбухі* *глухія Зноў закіпалі жорсткай барацьбой* (А. Звонак); *Яго не ўскалануў выбух* *Бульгавай шчырасці* (Х. Шынклер); *Зноў пачаўся ўзрыў* *смеху* (І. Гурскі); *У зале выбухнуў новы ўзрыў* *весялосці* (А. Карпюк); *Першыя прыступы* *нянавісці ўжо тады пачалі завалодваць ім* (К. Чорны); *Яна цвёрда вытрымала першы прыступ* *гневу* (А. Пальчэўскі).

На аснове многіх дэструктыўных субстантываў развіліся другасныя індывідуальна-аўтарскія (аказіянальныя) ЛСВ, сэнсавае развіццё якіх не ўкладваецца ў межы дзеючых мадэлей, формул і алгарытмаў. У такіх субстантывах выяўляецца «паэтычная магія шматлікіх пераўвасабленняў і

адухаўленняў, нечаканыя змены і павароты думак, меркаванняў, поглядаў» [2, с. 29]. Менавіта таму інтэнсіўнасць метафары, яе больш-менш канкрэтнае значэнне раскрываецца ў межах пэўных тэкставых фрагментаў, якія дазваляюць слову маніфеставаць сваю семантыку праз значэнні дэструктыўных слоў і тым самым ствараць перадумовы для нечаканых, нетрадыцыйных і інтуітыўных прыпадабненняў і параўнанняў. У сваёй большасці дэструктыўныя метафары арыентаваны на выражэнне экзистэнцыі, філасофіі жыцця, псіхалагічнага стану чалавека, яго ментальнасці, поглядаў на сябе і час, калі ён жыве: *Што зраблю я вось з гэтакім сэрцам, Яно зранена **дзідай завей*** (У. Жылка); *Спакойны час. Як разбіць мне **сэрца турму?*** (У. Караткевіч); *Шмат **неспакойнай** работы, Хоць мяне не шкадуюць гады: Узрываць **раўнадушыша дзоты**, Словам біць у **мішэні бяды*** (П. Прануза); *Яны не здрадзяць свайму краю **I помсты** востраць **тапары*** (Я. Колас); *А як **расстання сякера** Ёзнімецца грозна — Зросшыся цесна, звыш меры, Скажам ёй: **позна!*** (Г Каржанеўская).

Метафарычныя спалучэнні з назоўнікамі *папялішча* выражаюць мінулы час, тое, што прайшло, адбылося, не здзейснілася: *На **папялішчы кахання** знікнуць **былыя мары*** (І. Хадарэнка); *Стаю адзін над **папялішчам** Не мною **спаленых надзей*** (В. Стрыжак); *Той **гамонкі папялішча** На **стале яшчэ дыміць*** (К. Камейша); *На **папялішчы** **забітых мараў** дарэмна **ладзіць сваё гняздо*** (Л. Пранчак); *Я не хачу, каб стаў ты [дом] **папялішчам** **Маіх надзей, маіх усмешак і пяшчот.*** (К. Камейша).

Ментальныя працэсы, звязаныя з думкамі, разважаннямі, марамі, маніфестуюцца ў кантэкстах з назоўнікамі *думка* і дэструктывамі *атака*, *абвал*, *палон*: *Ці так я **жыў?** **Жыву ці так?** **Думак** **начная атака...*** (А. Емяльянаў); *Няхай **гудуць абвалы дум**, **Хай іх агонь пячэ ў далонь**, – Я **павяду сваю хаду** Праз **пачуццё, цераз жыццё*** (М. Лужанін); *У **палоне** **змрочных дум і мар** **неверагодных...** **блукаў я*** (А. Дзбіш).

Субстантывы *турма*, *амбразура* запатрабаваны некаторымі аўтарамі для выражэння складаных вонкава-падабенчых, тэмпаральных і

псіхалагічных асацыяцый: *І не закрыць гарачым сэрцам вачэй трывожных амбразуры* (Л. Дайнека); *Імгненне – год, Гадзіна – век. Дрыжыць сляза Ё турме навек* (А. Пісьмянкоў).

Такім чынам, адным з сродкаў рэпрэзентацыі катэгорыі дэструктыўнасці з’яўляюцца назоўнікі са значэннем розных разбуральных і знішчальных працэсаў і іх вынікаў, месцаў іх ажыццяўлення, удзельнікаў (выканаўцаў) такіх працэсаў, а таксама прылад і інструментаў, што выкарыстоўваюцца ў дэструктыўных дзеяннях.

Назоўнікі з першаснай дэструктыўнай семантыкай характарызуюцца шырокай дэнататыўнай суаднесенасцю і здольнасцю актыўна ўдзельнічаць ў працэсах семантычнай дэрывацыі, вынікам якіх з’яўляецца ўтварэнне другасных недэструктыўных ЛСВ. Метафарызацыі падвяргаюцца найменні ваенных злучэнняў, атрадаў, дзеянняў вайсковых груп і тэхнікі, назвы халоднай зброі Усе яныносяць яркі пеяратыўны характар і выкарыстоўваюцца для выражэння міжасобасных адносін, псіхічнага і фізічнага стану чалавека, розных аспектаў яго жыццядзейнасці. Многія дэструктыўныя субстантывы ўключаюцца ў мадэлі метафарычнага пераасэнсавання па вонкавым падабенстве, квантытатыўным змесце, гукавых асацыяцыях, прыродных уяўленнях.

Літаратура

1. Фаткуллина, Ф. Г. Деструктивная лексика в русском языке / Ф. Г. Фаткуллина. – Уфа: ИПК, 1999. – 300 с.
2. Старычонак, В.Д. Многазначнасць слова ў беларускай мове. У 3-х кн. Кн. 3. Другасныя намінацыі ў мастацкім дыскурсе / В.Д. Старычонак. – Мінск: Колорград, 2017. – 301 с.

References

1. Fatkullina, F. G. Destruktivnaya leksika v russkom yazyke / F. G. Fatkullina. – Ufa: IPK, 1999. – 300 s.
2. Starychonak, V.D. Mnagaznachnasc' slova ў belaruskaj move. U 3-h kn. Kn. 3. Drugasnyya naminacyi ў mastackim dyskurse / V.D. Starychonak. – Minsk: Kolorgrad, 2017. – 301 s.